

RAZGLEDI**OBLIKOVANJE MODELA RAZVOJA OKOLJSKE
OZAVEŠČENOSTI IN OKOLJU PRIJAZNEGA VEDENJA**

AVTORICA

Katarina Polajnar Horvat

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika,
Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
katarina.polajnar@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:502.12

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Oblikovanje modela razvoja okoljske ozaveščenosti in okolju prijaznega vedenja

Človek s svojim materialno zahtevnim načinom življenja vse bolj aktivno posega v okolje in ga s tem preoblikuje. S svojim delovanjem povzroča večino degradacij v okolju – zato so človekova miselnost, ozaveščenost in njegovo vedenje kritični dejavniki pri nastajanju in reševanju obremenjevanja okolja. Dejavnike, ki vplivajo na posameznikovo okoljsko vedenje, smo preučevali na podlagi izbranih vedenjskih modelov ter njihove medsebojne primerjave. S pomočjo dosedanjih raziskav smo ugotavljali katere metode so uspešne pri spreminjanju okolju neprijaznega vedenja. Oblikovali smo sintezni model razvoja okoljske ozaveščenosti in vedenja ter izdelali sistematični načrt spodbujanja okolju prijaznega vedenja.

KLJUČNE BESEDE

geografija, varstvo okolja, okoljska ozaveščenost, vedenje, okolju prijazno vedenje, metode vplivanja

ABSTRACT

Formation of the development model of environmental awareness and environmentally friendly behaviour

The current materialistic way of life results that humankind more and more actively interferes in the environment, constantly putting it through radical changes and causing major environmental deterioration. For that reason we may regard people's mentality, awareness and behaviour as the most critical factors in forming and solving the issue of burdening the environment. Factors, which influence the individual's environmental behaviour, were studied on the basis of the selected behavioural models and their reciprocal comparison. Previous research made it possible to determine which intervention strategies are successful in changing environmentally unfriendly behaviour. A synthesis model of developing environmental awareness and environmentally friendly behaviour was formed. A systematic plan of encouraging environmentally friendly behaviour was also formed.

KEY WORDS

geography, environmental protection, environmental awareness, behaviour, pro-environmental behaviour, intervention strategies

Uredništvo je prispevek prejelo 25. novembra 2011.

1 Uvod

Dandanes le malo ljudi še ni bilo soočenih z informacijami o onesnaženosti okolja in smotrnosti njegovega varovanja. Vendar na lasten negativen odnos do okolja največkrat ne pomislimo, še pogosteje pa ga pripišemo družbeni miselnosti in širše sprejetemu vedenju družbe (Malačič 2007). Do varovanja okolja imamo odtujen odnos in pogosto delujemo po principu: »nobenega smisla nima, da po svojih najboljših močeh skrbimo za okolje, če tega ne počnejo tudi drugi«. Svoje lastne vloge in pomena lastnih dejanj se ne zavedamo., Nema lokrat se tudi okoljsko ozavešen posameznik ujame v zanko kolektivne ekološke apatije (Polič 2002a). Hkrati posameznik pogosto deluje v smeri lastne kratkoročne koristi, kar vodi v škodljive dolgoročne posledice za vse. Znan primer takšnih negativnih okoljskih posledic je opisal biolog Hardin (Gardner in Stern 2002) v »Tragediji skupnih pašnikov«, kjer je, skupna uporaba pašnikov zaradi posameznikove želje po stalnem naraščanju števila živali in preseganju zmogljivosti pašnikov, privedla do njihovega uničenja (Polič 2007).

Leta 1970, ob prvem Dnevu zemlje, so se tako v svetu kot pri nas raziskovalci prvič aktivno odzvali izzivu o tem, da so človekove dejavnosti tiste, ki povzročajo resno škodo okolju, v katerem živimo in ogrožajo prihodnost človeka ter ostalih živih bitij. Takrat so začele nastajati študije vedenjskih tehnologij za vzpodbujanje okoljske ozaveščenosti ljudi in preprečevanje okolju neprijaznega vedenja (Lehman in Geller 2004). Znanstveniki so namreč spoznali, da so spremembe v vedenju nujne, saj zgolj z razvojem novih učinkovitih tehnologij nismo sposobni rešiti tako obsežne degradacije okolja. Dosedanje raziskave so pokazale, da so metode vplivanja učinkovita pot pri spremembi okolju neprijaznega vedenja ljudi, saj omogočajo premostiti ovire nesonaravnih navad (Abrahamse in ostali 2005).

Okoljska ozaveščenost je kompleksna sestavina človekovega odnosa do okolja, ki temelji na razumevanju zakonitosti okolja, prepričanju o lastni sposobnosti njihovega upoštevanja ter zavzetosti za upoštevanje družbenih norm (Kirn 2004). Posameznik zaznava in dojema problematiko okolja ter se zaveda njenega obstoja, ki ga navdaja z zaskrbljenostjo in občutkom pripravljenosti, da sam prispeva k njenemu reševanju. Je vodilo človekovega delovanja v okolju, vendar se pogosto ne odrazi v okoljskem vedenju. Okoljska zavest je sicer potreben pogoj za okoljsko odgovorno vedenje, a hkrati nezadosten. Okoljsko vedenje je namreč kompleksna sestavina človekovega praktičnega delovanja v okolju, ki je poleg sestavin okoljske ozaveščenosti v veliki meri odvisna tudi od obsega ovir, stopnje motivacije in navad, ki vplivajo na dejansko vedenje.

Stern (2000) okoljsko vedenje definira kot vedenje, ki spremeni razpoložljivost snovi ali energije iz okolja, strukturo in dinamiko ekosistemov ter biosfere. S svojim vedenjem posameznik vpliva na kakovost življenja vseh živih bitij, zato je okolju prijazno vedenje nujno za zagotavljanje dostojnega življenja sedanjim in prihodnjim generacijam vseh živih bitij. Dosežemo ga takrat, ko se posameznik ne le zaveda okoljske problematike in izraža aktivno pripravljenost pri njenem obvladovanju, ampak se tudi resnično obnaša v skladu z zahtevami naravnega okolja.

Namen prispevka je s pomočjo pregleda teoretskih izhodišč razvoja okoljskega vedenja in dosedanjih raziskav ugotoviti, kateri dejavniki vplivajo na posameznikovo okoljsko zavest in vedenje ter katere metode vplivanja so uspešne pri spreminjanju okolju neprijaznega vedenja. Oblikovali smo lasten sintezni model razvoja okoljske ozaveščenosti in vedenja ter izdelali sistematični načrt spodbujanja okolju prijaznega vedenja.

Po podatkih raziskav o okoljski ozaveščenosti (Smrekar 2006; 2011) ljudje načeloma podpirajo varovanje okolja, še zlasti deklarativno, saj je to tudi družbeno odgovorno. Ko pa se soočajo z ovirami, ki bi posegale v njihov način življenja v obliki omejevanja njihovih aktivnosti ali povečevanja stroškov, ta vnetost hitro popušča. Zato mora okolju prijazno vedenje postati zaželeno, torej mora posameznik občutiti njegov rezultat kot korist. Motivacija za okolje mora postati močnejša od z njo tekmujočih dejavnikov časa, denarja, napora in udobja (Polič 2007).

2 Teoretska izhodišča okoljskega vedenja

Le malo vedenjskih teorij in modelov uspešno razlaga vedenje v razmerju do okolja. Okolju prijazno vedenje je pogosto povezano z večjimi osebnimi odrekami (več časa, napora, udobja) in višjimi stroški. Pri njegovem pojasnjevanju so najuspešnejše tiste teorije, ki podrobneje in učinkoviteje razlagajo zakaj posamezniki žrtvujejo svoje osebne koristi za naše skupno dobro (Steg in Gifford 2008). V prispevku smo se osredotočili na dva teoretska modela, ki se vsak s svojega izhodišča ukvarjata s tem vprašanjem: Ajzenovo (1991) teorijo načrtovanega vedenja in Sternovo (2000) teorijo vrednot, prepričan in norm. Obenem smo v oblikovanju skupnega modela upoštevali še navade.

Ajzen (1991) je s teorijo načrtovanega vedenja utemeljil model vplivanja na vedenje, ki se je uveljavil kot široko sprejeto teoretično ogrodje za razlago vedenja in vedenjskih sprememb. Meni, da je vedenje posameznika rezultat posameznikove analize stroškov in koristi, ter da posameznika najučinkoviteje motivira lastna dejavnost. Vedenje je odvisno od vedenjskih namer, te pa določajo stališča do dejavnosti, subjektivne norme o njeni ustreznosti in zaznani vedenjski nadzor nad to dejavnostjo (Polič 2007).

Posameznikovo stališče do vedenja, je odvisno od njegovih prepričanj o smiselnosti dejanja. Stališče je torej skupek ocene pozitivnih in negativnih posledic dejanja in njihove verjetnosti. Ovrednotenje posameznega prepričanja in njegova moč skupaj določata posameznikovo stališče do vedenja. Subjektivne norme se nanašajo na posameznikovo presojo normativnih pričakovanj drugih ter njegove pripravljenosti, da upošteva njihovo mnenje pri svojem vedenju. Gre za pravila, ki vodijo družbeno vedenje. Zaznan vedenjski nadzor lahko opredelimo kot posameznikovo zaznavo lastnih zmožnosti za določeno dejanje oziroma zaznavo težavnosti za udeležanje vedenja (Polič 2007).

Teorija načrtovanega vedenja se pogosto uporablja za napovedovanje okoljskega vedenja, kjer posameznika motivira možnost, ki mu prinaša največje udobje za najmanjše stroške, oziroma vedenje, povezano z višjimi vedenjskimi stroški z vidika finančnih sredstev, časa in napora. Vedenja, kot so uporaba osebnega avtomobila (Bamberg, Ajzen in Schmidt 2003), uporaba avtobusa pri vsakodnevni vožnji na delo (Heath in Gifford 2002), so bila uspešno pojasnjena s pomočjo spremenljivk teorije načrtovanega vedenja. Poleg omenjene teorije se pogosto uporablja tudi teorija vrednot, prepričan in norm (Stern 2000), ki temelji na ugotovitvi, da je vedenje posledica okolju prijazne namere. Vedenje je posledica subjektivnih norm, ki v nasprotju od norm v Ajzenovem modelu, kjer se te nanašajo na stališča pomembnih drugih in našo pripravljenost, so te pri Sternovem modelu odvisne od zavedanja posameznikove odgovornosti in posledic. Prepričanja o zavedanju odgovornosti so osnova splošnih prepričanj o odnosu človeka do okolja in relativno stabilnih vrednotnih usmeritev. Okolju prijazno vedenje je oblika altruističnega vedenja, kjer se posameznik odreče osebnim koristim na račun koristi celotnega človeštva. Altruistično vedenje določajo osebne norme, ki so opredeljene kot občutek moralne obveze. Vedenje, ki je v skladu z osebnimi normami vodi v občutek ponosa, medtem ko vedenje, ki ni v skladu z njimi vodi v občutek krivde.

V kolikšni meri je posameznik zaskrbljen nad onesnaževanjem okolja merimo s pomočjo koncepta Nove okoljske paradigme (*The New Ecological Paradigm* – NEP). Ta meri temeljna prepričanja o odnosu človeka do okolja. Mnoge študije ugotavljajo pomembne povezave med konceptom Nove okoljske paradigme in specifičnih vedenjskih prepričan in norm, namer ter vedenj. Tako so prepričanja, ki temeljijo na tem konceptu pozitivno povezana z zaskrbljenostjo nad globalnim segrevanjem, osebne in družbene norme z ločevanjem odpadkov, podporo okoljskih politik, pripravljenostjo na plačevanje za namen varovanja okolja ter kupovanjem okolju prijaznih izdelkov (Steg in Gifford 2008).

Človekove osebne norme in prepričanja so torej povezana z vedenjem, ki je povezano z nižjimi vedenjskimi stroški s finančnega vidika, časa in napora. Pomembni dejavniki, ki prav tako vplivajo na okoljsko vedenje po Sternovi (2000) teoriji so vrednote, ki jih Musek (2000, 9) opredeljuje kot »... *posplošena in relativno trajna pojmovanja o ciljih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje kot življenjska vodila* ...«. Vrednote so neke vrste cilji oziroma ideali, ki jih visoko cenimo in si k njim prizadevamo. To so na primer zdravje, svoboda, pravičnost. So jasne predstave o tem, kaj je za posameznika vredno in zaželeno.

Vodijo naše vedenje, vplivajo na stališča, na naše odločitve in način življenja ter so urejene po sistemu prednosti. To pomeni, da se v primeru medsebojnega tekmovanja vrednot, aktivirajo tiste, ki so za posameznika najpomembnejše. V okoljski literaturi so vrednote razdeljene na tri osnovne vrednotne usmeritve: egoistične, altruistične ter biosferične (Stern in Dietz 1994). Pri egoističnih vrednotnih usmeritvah posameznik skuša pridobiti čim večjo korist v svoje dobro, njegove odločitve temeljijo na ocenjevanju lastnih stroškov in koristi. Ta vrednotna usmeritev se odraža v vrednotah kot so moč, vplivnost in bogastvo. Altruistična vrednotna usmeritev se zrcali v skrbi za blaginjo vseh ljudi, kar predstavljajo vrednote, kot so enakost, družbena pravičnost in mir. Zaskrbljenost nad ne človeškimi živimi bitji, ekosistemi in biosfero se zrcali v biosferični vrednotni usmeritvi, kar se odraža v vrednotah kot so sožitje z naravo, varovanje okolja in spoštovanje planeta. Raziskave kažejo, da posamezniki, ki v veliki meri poudarjajo vrednote, ki jim ne prinašajo koristi, kot so altruistične ali biosferične vrednote, v večji meri delujejo okolju prijazno (Gifford in Steg 2008). Obe vrednotni usmeritvi namreč odražata skrb za druge. V primeru, kadar pride do navzkrižja biosferičnih in altruističnih vrednotnih usmeritev, pa so biosferične tiste, ki v večji meri vplivajo na okolju prijazno vedenje (De Groot in Steg 2007).

Obe prestavljeni teoriji predvidevata, da posameznik sam pri sebi razmisli, preden izvrši svoje dejavnje. Vendar v praksi pogosto ni tako. Ljudje namreč pogosto razvijejo navade, ki jim olajšajo vsakdanja opravila. Običajno vedenje se pretvori v vsakodnevno rutino. Kadar v posameznikovem vedenju prevladujejo navade, ta ne deluje več s svojim razumom. V takšnem primeru zgoraj omenjeni teoriji nista uporabni pri pojasnjevanju vedenja. Raziskave namreč kažejo, da v primerih ko pri vedenju prevladujejo navade, vedenjska namera ni povezana z dejanskim vedenjem, na primer pri potovalnem vedenju (Steg in Gifford 2008). V vsakdanjem življenju namreč pogosto potujemo, kar se odraža v dejstvu, da posamezniki ne sprejemamo več zavestnih odločitev o tem, kakšno vrsto potovanja bomo izbrali. V primeru, da je vedenjska navada močna, posameznik deluje avtomatično, na njegovo vedenje dejavniki ter vedenjske namere nimajo vpliva.

Poleg psiholoških dejavnikov na okoljsko ozaveščenost in vedenje pomembno vplivajo tudi zunanji dejavniki (Fishbein in Ajzen 2010) kot so družbenogeografska zgradba posameznikov, ki je odsev splošne notranje socialne razslojenosti prebivalstva in njegove heterogenosti (Rebernik 2002). Na okoljsko zavest in vedenje lahko posredno vplivajo družbenogeografski dejavniki kot so starost, spol, izobrazba, verovanje, družbeni sistem in socialni status posameznika. Odnos do okolja in vedenje ljudi se namreč oblikuje na podlagi dejstva, kako različne skupine prebivalcev zaznavajo, razumejo in sprejemajo okolje (Polajnar 2008). Poleg tega pa na vedenje kot zunanji dejavnik pomembno vplivajo metode vplivanja oziroma spodbujanje ali zaviranje vedenja, kar podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

2.1 Spodbujanje okolju prijaznega vedenja

Okolju prijazno vedenje lahko spodbujamo na dva načina in sicer s predhodnim vplivanjem, s katerim spreminjamo posameznikovo zaznavanje, poznavanje, motivacijo in norme ter s posledičnim vplivanjem, s katerim spreminjamo spodbude (Abrahamse in drugi 2005). Pri predhodnem vplivanju predvidevamo, da posameznik prostovoljno spreminja svoje vedenje v skladu z njim. Delimo ga na: zaobljube, predhodno določitev ciljev, informiranje (delavnice, množično informiranje, usmerjeno informiranje) in modeliranje. Spreminjanje vedenja v smeri trajnosti se pri nas najpogosteje izvaja s pomočjo informiranja in izobraževanja, s katerim izboljšujemo znanje in zavedanje o okoljskih problemih ter posledicah negativnega delovanja v okolju. Znanje posameznikom namreč omogoča izboljšanje zavedanja o okoljskih problemih ter znanja o možnostih okolju prijaznega vedenja. Na ta način se posamezniki začnejo zavedati posledic svojega vedenja na okolje. Vendar pa raziskave kažejo, da informiranje in izobraževanje sama pogosto ne pripeljeta do spremembe človekovega praktičnega delovanja v okolju (Gardner in Stern 2002). Omenjena dejavnika sta sicer izredno pomembna pri izboljšanju znanja, vendar pa le v manjši meri vplivata na spremembo vedenja (Lehman in Geller 2004). Človek je razumno bitje, ki sistematično izbira med različnimi informacijami. Tako je informiranje in izobraževanje učinkovitejše,

kadar ima posameznik na razpolago njemu osebno usmerjene informacije, z visoko stopnjo usmerjenosti v posameznikove lastne razmere ter dosedanje vedenje.

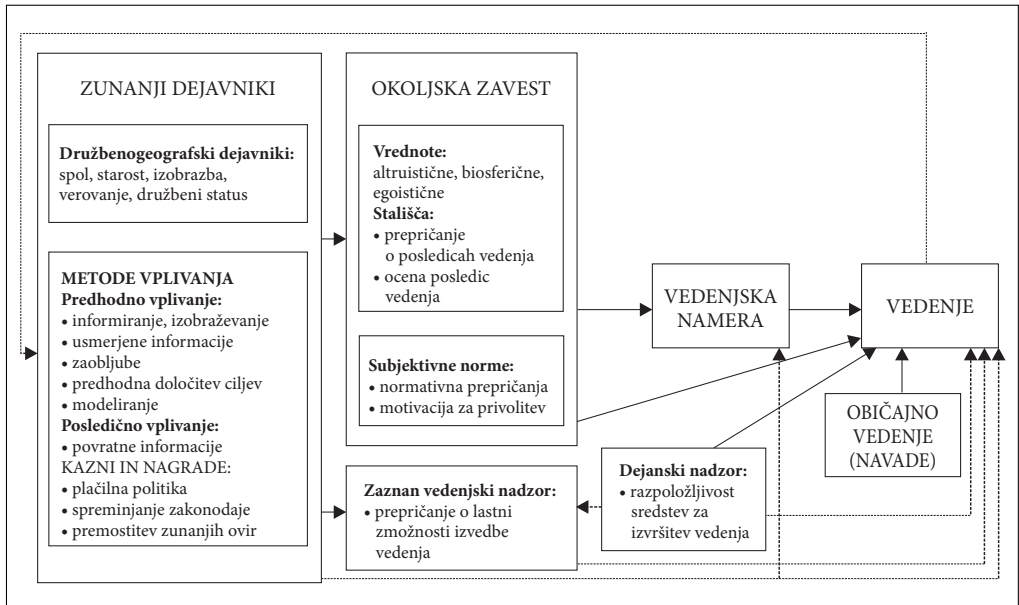
Raziskave kažejo, da je vplivanje s pomočjo zaobljub, modeliranja in predhodne določitve ciljev, kjer pred nastopom vedenja določimo cilj, ki ga mora posameznik doseči (na primer 5 % zmanjšanje porabe električne energije), učinkovitejše, saj omogoča premostitev ovir, zaznavnih, normativnih in motivacijskih, ki preprečujejo udejanjanje okolju prijaznega vedenja. Gre za spodbujanje okolju naklonjenih vedenj in preprečitev ovir na primeru opravljanja vsakodnevnih življenjskih potreb. Zaobljube, ki v Ajzenovem smislu predstavljajo vedenjsko namero, so posameznikove ustne ali pisne obljube, da bo deloval v skladu z omejitvami okolja (Gifford in Steg 2008). Obljube so lahko osebne ali javne, pri čemer je pri osebnih izpostavljena osebna norma, posameznik se počuti obvezanega, da deluje okolju prijazno. Pri javnih obljubah pa se posameznik drži obljube zaradi drugih, da se izogne njihovemu neodobravanju okolju neprijaznega vedenja, kar po Ajzenovem modelu predstavlja subjektivno normo. Medtem, ko so zaobljube primerne za spreminjanje relativno enostavnega vedenja, je modeliranje primerno pri spreminjanju kompleksnega vedenja, kjer si posameznik težje predstavlja način njegovega izvajanja. Namen modeliranja je predstaviti vedenje s pomočjo video prikazov, s čimer posamezniku omogočimo lažje razumevanje izvrševanja zelenega vedenja.

Zapisali smo že, da je okolju prijazno vedenje pogosto težavno zaradi zunanjih ovir (na primer pomanjkanje infrastrukture) ter povezano z večjimi odrekani in stroški. Zato pri posamezniku pogosto prevlada njegova udobnost nad motivacijo za okolju prijazno vedenje, ki jo mora posameznik preseči. Pri tem udobnost smatramo kot zavestno ravnanje sebi v prid in hkrati v nasprotju z interesi človeštva. Preskok, ko človek začne delovati okolju prijazno, je možen z zunanjo motivacijo, na primer s spodbudami, ki posameznika motivirajo z nagrajevanjem okolju prijaznega vedenja in kaznovanjem nezaželenega vedenja. Ena izmed takšnih možnosti je plačilna politika, s katero zmanjšamo stroške okolju prijaznega ter zvišamo stroške neprijaznega delovanja. Poleg tega lahko s pomočjo sprejetja zakonodaj omejimo oziroma prepovemo neprimerna vedenja ali s pomočjo izboljšanja infrastrukture omogočimo udejanjanje primerne vedenja. Pri čemer so tako imenovane kazni manj učinkovite, saj posledično pri posamezniku izzovejo negativna stališča in čustva. Posameznik deluje okolju prijazno le zato, da bi se izognil negativnim posledicam, ter toliko časa dokler je kaznovanje prisotno. Podobno je pri nagradah, le da nagrajevanje pri posamezniku izzove pozitivna čustva. Dolgoročno takšni obliki nista učinkoviti, saj posamezniki najpogosteje ne spremenijo svojih stališč do vedenja (Gifford in Steg 2008). Zunanja motivacija je učinkovita le takrat, ko omogoči razvoj notranje motivacije.

Poleg kazni in nagrad med posledično vplivanje uvrščamo povratne informacije, s katerimi posamezniku omogočimo takojšnje spremljanje sprememb svojega vedenja (v prejšnjem tednu ste z ukrepi zmanjšali porabo električne energije), posledic vedenja (porabo električne energije ste zmanjšali za 10 %) ali vpliv sprememb v vedenju na okolje (s tem se je zmanjšala količina toplogrednih plinov). S pomočjo povratnih informacij se posameznik zaveda razmerja med vedenjem in posledicami za okolje oziroma prepozna učinke svojih dejanj (Gifford in Steg 2008). Omogočajo mu nagrajujoči občutek dosežka, ki prihaja od znotraj, s čimer spodbuja pripisovanje, da to počne, zato, ker ga osebno zadovoljuje (Polič 2002b). Redna povratna informacija omogoča spremljanje učinkovitosti dejanj in ob dosegu predstavlja jasen znak uspeha. Tako povratne informacije kot tudi zaobljube, modeliranje in usmerjene informacije so se v različnih študijah izkazale za uspešne pri dolgoročnem spreminjanju okoljskega vedenja.

2.2 Sintezni model razvoja okoljske ozaveščenosti in vedenja ter načrt spodbujanja okolju prijaznega vedenja

Sintezni model razvoja okoljsko ozaveščene družbe, ki ga ponujamo, predstavlja kompleksno ogrodje s katerim sistematično pojasnimo njen potek in spremembe vedenja v smeri trajnosti. Predstavlja razširitev Ajzenove (1991) teorije načrtovanega vedenja s Sternovo (2000) teorijo vrednot, prepričan in norm, ki vodijo k vedenju bodisi preko vedenjskih namer ali neposredno. Ob njih upošteva tudi okolj-

Slika 1: Model razvoja okoljske ozaveščenosti in okoljskega vedenja (prirejeno po: Ajzen 1991; Stern 2000).

sko relevantne navade, ki prav tako pomembno vplivajo na vedenje v okolju. Na eni strani je vedenje pod neposrednim vplivom vedenjskih namer, te pa so odvisne od okoljske ozaveščenosti posameznikov. Posameznik mora biti prepričan v dejstvo, da bo s primernim vedenjem pripomogel k ohranjanju okolja ter, da je varovanje okolja pravilno in zaželeno. Pomembno je, da posameznikovi pomembni drugi, kot so družina, prijatelji menijo, da mora delovati okolju prijazno ter da posameznik želi storiti kar oni želijo. Vedenjske namere so odvisne tudi od znanega in dejanskega nadzora. Posameznik mora biti sam pri sebi prepričan, da je sposoben delovati okolju prijazno. Na voljo mora imeti vsa potrebna sredstva, da vedenje lahko z lahkoto izvršuje.

Vendar niso le stališča, norme in nadzor oziroma psihološke spremenljivke tiste, ki vplivajo na človekove namere in vedenje, posameznikova prepričanja so namreč v veliki meri odvisna od zunanjih dejavnikov, ki se pojavljajo v ozadju: druženogeografski dejavniki in vplivi, ki posameznika spodbujajo ali zavirajo pri vedenju. Ti dejavniki vplivajo na vedenjske namere in vedenje tako neposredno kot tudi posredno prek psiholoških spremenljivk. Psihološke spremenljivke so tako pogosto nekakšen vmesnik med omenjenimi dejavniki in vedenjem. Posebno vlogo pri vedenju imajo navade, kjer posamezniki ne sprejemajo zavestnih odločitev o vedenju. Vedenjska navada je tako močna, da posameznik deluje avtomatično, na njegovo vedenje pa dejavniki ter vedenjske namere nimajo vpliva.

Pot do zavedanja o pomembnosti varovanja okolja ter dejanskega okoljskega obnašanja je dolga. Ustrezne metode vplivanja, ki so se izkazale za uspešne pri razvijanju okoljske ozaveščenosti in spodbujanju odgovornejše okoljske aktivnosti, morajo biti skrbno načrtovane, izvedene in ovrednotene, da omogočijo dosegono ponotrnanja motivacij in razvoja okoljske ozaveščenosti do takšne mere, da le ta vodi k primernemu vedenju. Izdelali smo načrt oziroma postopek spodbujanja razvoja okoljske ozaveščenosti in okolju prijaznega vedenja, ki poteka v več stopnjah (prirejeno po: Steg in Vlek 2009):

- določitev stopnje okoljske ozaveščenosti in določitev vedenja, ki ga je treba spremeniti;
- preučitev zunanjih dejavnikov (druženogeografski dejavniki in metode vplivanja, ki jim je posameznik podvržen);
- preučitev psiholoških dejavnikov, ki vplivajo na okoljsko ozaveščenost in na vedenje;

- izbira metode vplivanja za spremembo vedenja in vedenjskih dejavnikov, ki nanj vplivajo;
- ocenitev vpliva izbranih metod vplivanja na vedenje samo, na vedenjske dejavnike, na kakovost okolja ter človekovo kakovost življenja.

3 Sklep

Mnoge degradacije okolja, ki danes grozijo ljudem in naravi neposredno ali posredno povzročajo ljudje sami s svojim netrajnostnim delovanjem v okolju, na primer s pretirano rabo naravnih virov, potrošnjo, ki to generira, in prekomernim onesnaževanjem. Kakovost okolja je tako v veliki meri odvisna od človekovega vedenja. Izdelava modela razvoja okoljske ozaveščenosti in vedenja, ki služi kot orodje za spremembo netrajnostnega vedenja, je ena od možnosti, s katero celovito in sistematično razložimo človekovo vedenje v odnosu do geografskega okolja in njegovih sestavin. Človek je namreč tisti, ki mora spoznati, da negativno delovanje v okolju predstavlja resno grožnjo življenju. K temu prispeva vsak posameznik, zato smo za spremembo ozaveščenosti in vedenja potrebni vsi. V kolikor želimo doseči njuno spremembo v smeri trajnosti moramo razumeti zapleten odnos med človekom in okoljem.

Na vprašanje, kateri dejavniki so najpomembnejši pri razumevanju vedenja, ni enoznačnega odgovora. Podani model razvoja okoljske ozaveščenosti in okoljskega vedenja temelji na dejstvu, da je človekovo vedenje odvisno od znanja, navad, posameznikove psihološke narave in zunanjih dejavnikov, ki nanje vplivajo posredno ali neposredno. Sestavljen je iz dveh teorij, Ajzenove (1991) teorije načrtovanega vedenja ter Sternove (2000) teorije vrednot, prepričan in norm. Skupno izhodišče obeh teorij je, da pri sebi razmislimo, preden izvršimo svoje dejanje. Pogosto pa se izkaže, da ne delujemo le razumsko, temveč razvijemo navade, ki se pretvorijo v vsakodnevno rutino.

Kot pomembno sestavino za spremembo človekovega vedenja v sinteznem modelu izpostavljamo zunanje dejavnike, ki na vedenje vplivajo s posameznikovimi družbenogeografskimi značilnostmi ter različnimi vrstami vplivanja. Spodbujanje razvoja okoljske ozaveščenosti in okoljskega vedenja z vplivanjem je ena od možnosti, s katero lahko prepričamo ljudi k večji in odgovornejši okoljski aktivnosti. V mnogih raziskavah so se namreč izkazale kot učinkovite. Z njihovo pomočjo lahko izboljšamo obstoječe, ki so pretirano usmerjene le na informiranje in izobraževanje in kot take niso v zadostni meri učinkovite pri spreminjanju vedenja ljudi. Metode vplivanja so nedvomno uspešne pri spreminjanju vedenja, vendar morajo biti skrbno načrtovane. Usmerjene morajo biti na tiste dejavnike, ki vzpodbujajo okolju prijazno vedenje in zatirajo škodljivo vedenje. Najučinkovitejše so, v kolikor se dopolnjujejo in podpirajo. Povratne informacije so tako uspešnejše, če vzporedno z njimi posameznika informiramo na kakšen način bo dosegel želen cilj oziroma se obveže k cilju, katerega je treba doseči ob koncu. Vendar jamstva za uspeh ni, še posebej če so posameznikove navade močne. Takrat ne deluje v skladu s svojimi zavestnimi odločitvami, ampak avtomatično. Sprememba takšnega vedenja je težavna in zahteva veliko napora tako za posameznika kot za tistega, ki bi pri njem želel spremeniti takšno vedenje.

Z izdelavo modela poteka razvoja okoljske ozaveščenosti in vedenja ter postopka spodbujanja okolju prijaznega vedenja, skušamo podati celovit odgovor na vprašanje, na kakšen način lahko presežemo sedanje miselne vzorce, ki očitno ne nam, ne našemu življenjskemu okolju, ne prinašajo dolgoročnega trajnostnega razvoja. Glede na to, da naravno okolje postaja vse bolj cenjena vrednota, je predlagane rešitve treba spodbujati ter razviti učinkovit družbeno-politični sistem, kjer bo imel okoljsko ozaveščen posameznik vidno vlogo pri sprejemanju odločitev.

4 Viri in literatura

Abrahamse, W., Steg, L., Vlek, C., Rothengatter, T. 2005: A review of intervention studies aimed at household energy conservation. *Journal of Environmental Psychology* 25. Amsterdam. DOI: 10.1016/j.jenvp.2005.08.002

- Ajzen, I. 1991: The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50. Amsterdam. DOI: 10.1016/0749-5978(91)90020-T
- Armitage, C. J., Conner, M. 2010: Efficacy of the theory of planned behaviour, A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology* 40. London. DOI: 10.1348/014466601164939
- Bamberg, S., Ajzen, I., Schmidt, P. 2003: Choice of travel mode in the theory of planned behavior, The roles of past behavior, habit, and reasoned action. *Basic and Applied Social Psychology* 25. London. DOI: 10.1207/S15324834BASP2503_01
- De Groot, J., Steg, L. 2007: Value orientations to explain beliefs related to environmental significant behavior, How to measure egoistic, altruistic, and biospheric value orientations. *Environment and Behavior* 40-3. London. DOI: 10.1177/0013916506297831
- Fishbein, M., Ajzen, I. 2010: Predicting and changing behavior: The reasoned Action Approach. New York. Gardner, G., T., Stern, P., C. 2002: *Environmental Problems and Human Behavior*. Boston.
- Heath, Y., Gifford, R. 2002: Extending the theory of planned behavior, Predicting the use of public transportation. *Journal of Applied Social Psychology* 32-10. Hoboken. DOI: 10.1111/j.1559-1816.2002.tb02068.x
- Kirn, A. 2004: *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana.
- Lehman, P., Geller, S. 2004: Behavior analysis and environmental protection, accomplishments and potential for more. *Behavior and Social Issues* 13. Chicago.
- Malačič, E. 2007: *Oblikovanje ekološko ozaveščenega posameznika in vpliv njegovih ukrepov na okolje in družbo*. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.
- Musek, J. 2000: *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana.
- Polajnar, K. 2008: Public awareness of wetlands and their conservation. *Acta geographica Slovenica* 48-1. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS4810
- Polič, M., 2002a: Odnos do okolja, vedenjske in socialne pasti. *Panika* 7-1. Ljubljana.
- Polič, M., 2002b: Socialni precepi in okoljske krize, na poti do katastrofe in naprej. *Ujma* 16. Ljubljana.
- Polič, M. 2007: *Okoljska psihologija*. Študijsko gradivo, Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2002: *Socialnogeografska zgradba in preobrazba Ljubljane*. Geografija Ljubljane. Ljubljana.
- Smrekar, A. 2006: *Zavest ljudi o pitni vodi*. Geografija Slovenije 12. Ljubljana.
- Smrekar, A. 2011: *Od deklarativne do dejanske okoljske ozaveščenosti na primeru Ljubljane*. *Acta geographica Slovenica* 51-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS51203
- Steg, L., Vlek, C. 2009: Encouraging pro-environmental behaviour, An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology* 29. Amsterdam. DOI: 10.1016/j.jenvp.2008.10.004
- Steg, L., Gifford, R. 2008: *Social psychology and environmental problems*. *Applied Social Psychology, Understanding and Managing Social Problems*. New York.
- Stern, P. C., Dietz, T. 1994: The value basis of environmental concern. *Journal of Social Issues* 50. Hoboken. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1994.tb02420.x
- Stern, P. C. 2000: Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues* 56. Hoboken. DOI: 10.1111/0022-4537.00175

5 Summary: Formation of the development model of environmental awareness and environmentally friendly behaviour

(translated by Matjaž Drobne)

In this day and age almost everyone is aware of the pollution of our environment and how important it is to contribute to its protection. People usually do not pay attention to their own negative attitude towards the environment, as we see it in many cases as a reflection of society's mentality and broadly acknowledged behaviour (Malačič 2007). In most cases we have a somewhat distant attitude towards the environment, which is based on the principle: »If others do not care about the environment, why

should I?« Man is not aware of his own behaviour in the environment. In many cases even an environmentally aware individual is caught in a trap of collective ecological apathy (Polič 2002a). Nowadays man has become too selfish to think about the long-term consequences of his actions for our planet. In this instance man can be regarded as environmentally not active enough.

The formation of developing environmental awareness and behaviour model, which serves as a tool for the change in non-sustainable behaviour, is one of the possibilities with which an integrated and systematic explanation of man's behaviour towards the geographic environment and its constituent elements can be explained. It is up to mankind to accept the responsibility for negative behaviour in the environment as a real threat to all life. This involves every individual to change awareness and behaviour towards the environment. To reach the necessary changes in light of sustainability we should first understand the complex relationship between man and the environment itself. The synthesis model of the development of an environmentally aware society represents a complex framework with which a systematic explanation of the society and the behavioural changes within it can be explained in light of sustainability. This model represents an expansion of Ajzen's Theory of Planned Behaviour (1991), with Stern's Value Belief Norm Theory (2000), which lead to behaviour directly or through behavioural intentions. The model includes environmentally relevant habits, which also significantly influence the behaviour within the environment. Behaviour is under the direct influence of behavioural intentions, which depend on the environmental awareness of an individual, determined by values, beliefs and subjective norms. Each individual should be sure of the fact that he or she will with responsible behaviour contribute to the preservation of the environment and that environment protection is needed and wanted. It is important that people around each individual, such as family and friends, share the individual's striving towards environmentally friendly behaviour. Behavioural intentions depend on the perceived and actual control. Individuals have to be sure about their ability of a specific behaviour in an environmentally friendly manner. They also need to have all the necessary means at their disposal in order to carry out responsible behaviour with ease.

Not only values, beliefs and control or psychological variables are those which influence individual's intentions and behaviour, as individual's beliefs are mainly dependent on external factors, which are usually in the background: social and geographical factors and influences, which encourage or hold back the individual in carrying out a particular type of behaviour. These factors influence the behavioural intentions and the behaviour itself directly as well as indirectly through psychological variables. Psychological variables are often some sort of an interface between the mentioned factors and behaviour. A special role within behaviour is given to habits, where individuals do not make conscious decisions about behaviour. A behavioural habit is so strong that the individual actually automates his or her behaviour, while factors and behavioural intentions usually do not carry any influence on behaviour itself.

Encouraging the development of environmental awareness and environmentally friendly behaviour on the basis of intervention strategies is one of the possibilities with which we can persuade people towards greater and more responsible environmental actions. Strategies proved efficient in many previous researches. On the basis of the aforementioned strategies we can contribute to the improvement of raising environmental awareness strategies, as these are currently too strictly focused only on informing and educating and are as such not adequately efficient in changing people's behaviour. Intervention strategies are undoubtedly successful in changing behaviour, but they still need to be carefully planned. They should be focused on those factors which encourage environmentally friendly behaviour and suppress harmful behaviour. They are most efficient if they intertwine. Feedback information is much more efficient if we, on the basis of such information, at the same time inform the individual in what manner can the wanted goal be achieved and with that force this individual to accept responsibility in achieving set goals. There is no real guarantee for success, especially if the individual's habits are so strongly set. In such circumstances the individual does not act on the basis of his or her conscious decisions, but automates his/her behaviour. Change of such behaviour is extremely difficult and demands a lot of effort from an individual as well as the person who wants to change such behaviour.

The formation of the development of environmental awareness and behaviour model as well as the procedure of encouraging environmentally friendly behaviour represented a step forward in the field of protecting geographical environment. This model gave a more integrated answer to the question in what way can we surpass the current mental patterns, which do not bring society and the environment long-term sustainable development. Due to the fact, that natural environment and its components have become a highly appreciated value, the suggested solutions should be encouraged. An effective social and political system, where an environmentally aware and active individual will have a visible role in decision making should also be developed.